

Тема: Особливості вживання в мовленні різних видів складних речень. Інтонавання різних видів складних речень. Синтаксичний аналіз.

Мета: повторити основні відомості про складне речення; з'ясувати стилістичні особливості вживання різних видів складних речень; удосналювати навички правильного інтонавання складних речень в усному мовленні; розвивати мовний смак; виховувати любов до рідної мови, повагу до її носіїв

Обладнання: підручник, дидактичний матеріал, синтаксичний аналіз складного речення.

Тип уроку: формування й удосконалення вмінь та навичок

Хід уроку

I. АКТУАЛІЗАЦІЯ ОПОРНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Перевірка домашнього завдання.

Бесіда.

- Дайте визначення поняття «складне речення».
- Які речення називаються складним двокомпонентним і складним багатоконпонентним?
- Чим відрізняються частини складного речення від простих речень?
- Назвіть основні засоби зв'язків між частинами складного речення.
- Які речення називаються складнопідрядними, складносурядними та безсполучниковими?

II. ОГОЛОШЕННЯ ТЕМИ Й МЕТИ УРОКУ

III. МОТИВАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ учнів

Проблемне запитання.

- Для чого, на вашу думку, потрібно правильно інтонувати складне речення?

IV. СПРИЙНЯТТЯ Й ЗАСВОЄННЯ УЧНЯМИ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Робота з підручником.

(Учитель може запропонувати учням прочитати теоретичний матеріал підручника.)

Розповідь учителя.

В основі відмінностей простого і складного речення — не міра складності думки, а структура висловлювання. Ту саму думку можна передати і простими реченнями, і складним, але при цьому зміниться стилістичний характер висловлювання, його експресивність. Майже кожен із частин складного речення можна перетворити на окреме просте самостійне речення. Таке перетворення не буває стилістично нейтральним.

Окремі прості речення виразніше підкреслюють різні деталі, дають характеристику, не наголошуючи на зв'язках між думками.

У складному реченні окремі його частини тісно пов'язуються, місце кожного елемента чітко визначене. У складному реченні передається спокійний характер висловлюваного, а в простих реченнях відчувається

напружена розповідь, елементи змальовано як окремі.

Складні речення, поєднані за допомогою сполучників і сполучних слів, надають мовцеві ширші можливості, ніж безсполучникові. Сполучникові речення різноманітніші, більш поширені, тобто можуть мати багато компонентів. Велику роль — конструктивну, змістову й стилістичну — відіграють сполучники сурядності та підрядності.

Для безсполучникових речень характерні безпосередність, динамічність. Ці речення часто вживають у розмовному мовленні, в мові художньої літератури. Відсутність сполучників, що вказують на змістові зв'язки, надолужується інтонацією. Тому безсполучникові речення менш чіткі, зв'язки між компонентами встановлюються на основі їх семантики. Сполучникові речення більш ясні, чіткі але мова менш жвава, менш експресивна.

Сполучники та сполучні слова надають складному реченню певних відтінків. Наприклад, у складнопідрядному реченні з підрядним означальним типовими є сполучні слова *який, чий, що* та ін. І найчастіше в реченні з однаковим успіхом можна використати і займенник *який*, і займенник *що*, хоча за правилом тут займенник *який* має пояснювати іменник, що позначає осіб (істот), а займенник *що* вживатися при іменниках, які позначають неосіб (неістот). Проте все згадане вище не має вирішального значення в обранні сполучного слова (*який* чи *що*). Практика мовлення засвідчує їх майже повну рівноправність у цьому випадку. Відносний займенник *котрий* уживали письменники та публіцисти ХІХ ст. У сучасній літературній мові сполучне слово *котрий* використовують лише зрідка, воно має виразне розмовне забарвлення. Різні сполучні слова — *який, що, котрий* — використовуємо для уникнення одноманітності в складних реченнях з кількома підрядними. Вживання в складнопідрядному реченні з підрядним мети замість сполучника *щоб* розмовного сполучника *аби* надає висловлюванню відтінку умовності, припущення, більшої м'якості. Сполучник *аби* має відтінок «щоб тільки».

Складні речення є найбільш уживаними в книжному мовленні. Але вони властиві й розмовному мовленню, не мають обов'язкового стилістичного забарвлення книжності. Просто в книжних стилях цьому типові речень віддають перевагу. Складнопідрядні речення (здебільшого сполучникові) характерні для наукового стилю. Офіційно-ділове мовлення менше, ніж наукове, вдається до складнопідрядних речень, оскільки йому меншою мірою властиві роздуми. В офіційно-діловому стилі значне місце посідають прості речення, але вони тут є досить поширеними; часто це екстрарозпірені структури. Така екстрарозширеність, ускладненість речень урівноважується простотою їх каркасної будови: з погляду формально-граматичного це прості речення.

V. ЗАКРІПЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО МАТЕРІАЛУ

Стилістичний експеримент.

Прочитайте текст, визначте його стильову приналежність. Знайдіть складносурядні речення. Проведіть стилістичний експеримент: усно

перебудуйте складносурядні речення так, щоб складові частини кожного з них стали окремими простими реченнями. Зіставте тексти, обґрунтуйте стилістичну мету використання автором складносурядних речень.

У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі — і на галяву виходить Хо.

...Вийшов Хо на галяву, сперся на сукуватий костур, майнув довгою бородою, і повіяв від неї тихий вітерець, холодною цівкою вдарив у дерева.

...Хо сидить посеред галяви, а навкруги нього панує мертва тиша.

...Хто хоч раз спізнається з почуттям страху, не хутко зможе відкараскатися від нього. Зросте дитина, змужніє, і багато сил, вартих кращої долі, змарнує на боротьбу зі страхом, та ще добре як переможе!..

— Ох, те зачароване коло!..— шепотять бліді уста дівчини.— Чи стане ж у мене сили, чи стане відваги розірвати його, вийти в світ широкий?..

Тільки не лякатись, тільки не втратити надії — і все буде добре... Що тут довго думати? Адже вже рішила я почати нове життя. І почну, і кінець на тому, і нічого мислити, і ні над чим міркувати...

А в тремтячих тінях горіха стоїть Хо, й зазира в темну кімнату, і хита головою, і віє холодом із бороди.

(За М Коцюбинським)

Тренувальні вправи.

1. Прочитайте речення; визначте підрядні означальні й займенниково-означальні частини. Вкажіть, до яких слів у головній частині вони відносяться і якими сполучниками чи сполучними словами поєднуються. Поясніть стилістичну роль вказівних слів.

Цікаво не може говорити той, хто мало читає. Речення, в якому кілька іменників стоять підряд, сприймається важко. Хто говорить надто тихо, той справляє враження невпевненої у своїй силі людини. Увагу слухачів можна повернути розповіддю про щось таке, що невідоме широкому загалу. Промовчіть у ситуації, коли своєю розмовою ви могли б видати довірену вам таємницю. Гумор та дотепи доцільно використовувати за умови, що ви вмієте бути дотепним і якщо дотеп неущипливий. Людина, що вміє правильно і гарно говорити, легко знаходить собі справжніх друзів.

(З те. І. Томана)

2. Прочитайте, знайдіть у поетичному творі безсполучникові складні речення, поясніть їх стилістичну функцію.

* * *

Вже весна загралася навколо
Синню неба, зеленню лісів,
Перша блискавиця розколола
Мирну тишу приспаних полів.

І земля, мов мати та дбайлива,
Що дитину першу сповила,
Сходи, ніжно викупані в зливі,
Соками своїми налила.

Щедро напоїла деревину,
Та не тільки їй, не лиш полям,
А й мені вона дала краплину
Того соку, що буя життям.

(Р. Третьяков)

3. Спишіть. Визначте будову і значення складних речень. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть граматичні основи та виділіть сполучники, які використовуються для поєднання частин складного речення. Виконайте повний синтаксичний аналіз останнього речення. *(див. додаток 1)*

Забуваємо ми, дорогий друже, що мовлення живе й розвивається століттями не тільки тому, що в одній людини виникла потреба передати свою думку іншій людині. Слово про колосок людина створила й мовить його не тільки тому, що в колоску тому — хліб насущний, слово це спалахнуло іскринкою в свідомості нашій і заграло на наших устах мелодією живої мови ще й тому, що людина пережила подив і перед колоском, і перед красою і величчю буття свого, і перед несхитною силою рук своїх, і мудрістю думки

VI. ПІДБИТТЯ ПІДСУМКІВ УРОКУ

Інтерактивна вправа «Мікрофон».

— Найбільше сьогодні мені сподобалось...

VI. ДОМАШНЄ ЗАВДАННЯ

1. Опрацювати теоретичний матеріал за підручником.
2. Виконати вправу (на вибір учителя).
3. Скласти по чотири складносурядні та безсполучникові речення в художньому стилі. В їх складових частинах використати як підмети подані слова. З'ясувати стилістичні відмінності у складених безсполучникових та складносурядних реченнях.

Осінь — клени. Сонце — трави. Сад — гілля. Мороз — квіти.

Додаток 1

3.Спишіть. Визначте будову і значення складних речень. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть граматичні основи та виділіть сполучники, які використовуються для поєднання частин складного речення. Виконайте повний синтаксичний аналіз останнього речення.

Забуваємо ми, дорогий друже, що мовлення живе й розвивається століттями не тільки тому, що в одній людини виникла потреба передати свою думку іншій людині. Слово про колосок людина створила й мовить його не тільки тому, що в колоску тому — хліб насущний, слово це спалахнуло іскринкою в свідомості нашій і заграло на наших устах мелодією живої мови ще й тому, що людина пережила подив і перед колоском, і перед красою і величчю буття свого, і перед несхитною силою рук своїх, і мудрістю думки.

Додаток 1

3.Спишіть. Визначте будову і значення складних речень. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть граматичні основи та виділіть сполучники, які використовуються для поєднання частин складного речення. Виконайте повний синтаксичний аналіз останнього речення.

Забуваємо ми, дорогий друже, що мовлення живе й розвивається століттями не тільки тому, що в одній людини виникла потреба передати свою думку іншій людині. Слово про колосок людина створила й мовить його не тільки тому, що в колоску тому — хліб насущний, слово це спалахнуло іскринкою в свідомості нашій і заграло на наших устах мелодією живої мови ще й тому, що людина пережила подив і перед колоском, і перед красою і величчю буття свого, і перед несхитною силою рук своїх, і мудрістю думки.

Додаток 1

3.Спишіть. Визначте будову і значення складних речень. Поясніть уживання розділових знаків. Підкресліть граматичні основи та виділіть сполучники, які використовуються для поєднання частин складного речення. Виконайте повний синтаксичний аналіз останнього речення.

Забуваємо ми, дорогий друже, що мовлення живе й розвивається століттями не тільки тому, що в одній людини виникла потреба передати свою думку іншій людині. Слово про колосок людина створила й мовить його не тільки тому, що в колоску тому — хліб насущний, слово це спалахнуло іскринкою в свідомості нашій і заграло на наших устах мелодією живої мови ще й тому, що людина пережила подив і перед колоском, і перед красою і величчю буття свого, і перед несхитною силою рук своїх, і мудрістю думки.